

প্ৰাচীন ভাৰতীয় চিকিৎসা ব্যৱস্থাৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ বৈদ্য জীৱক

গৌৰৱ শইকীয়া

প্ৰাচীন ভাৰতীয় সভ্যতাক ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগীৰে বিশ্লেষণ কৰিলে আমি দেখিবলৈ পাবোঁ যে বৰ্তমান বিশ্বৰ বিশেষকৈ পাশ্চাত্য দেশসমূহে উন্নতি সাধন কৰা প্ৰায়খিনি বিষয়বস্তুয়েই যেনেঃ বিজ্ঞান, সাহিত্য, জ্যোতিৰ্বিদ্যা, চিকিৎসা ব্যৱস্থা, জ্যামিতি, গণিত, ৰাষ্ট্ৰব্যৱস্থা, শিক্ষা আদি প্ৰায়ভাগ বস্তুৰেই মূল উৎপত্তিস্থল ভাৰতীয় সভ্যতা। সময়ৰ প্ৰবাহমান গতিত এইসমূহ এটা সময়ত মধ্যপ্ৰাচ্যৰ মাজেদি ইউৰোপলৈ স্থানান্তৰিত হয় যদিও ভাৰতীয় সভ্যতাইহে এইসমূহ মূল্যবান বস্তুক বৰ্তাই ৰাখিবলৈ অসমৰ্থ হয় যাৰ কাৰণে আজিও আমি আধুনিক বিশ্বৰ তীব্ৰবেগী প্ৰগতিৰ পথত যথেষ্ট পিছপৰি ৰৈছোঁ।

সি যি কি নহওক আজি মই আলোকপাত কৰিব বিচৰা মূল বিষয়টো হ'ল প্ৰাচীন ভাৰতীয় চিকিৎসা ব্যৱস্থাৰ কিংবদন্তী পুৰুষ জীৱক। মূল বিষয়লৈ যোৱাৰ আগতেই এটা কথা প্ৰাৰম্ভিকতে উনুকিয়াই থ'লে ভাল

হ'ব যে ভাৰতবৰ্ষত হিন্দু ধৰ্মৰ পিছতেই সৰ্বাধিক জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰা ধৰ্মটোৱেই আছিল বৌদ্ধ ধৰ্ম আৰু এই ধৰ্ম

উল্লেখনীয়ভাৱে কেৱল ধৰ্মীয় দিশটোৰ লগতেই সাঙোৰ খাই থকা নাছিল বৰং ই সামগ্ৰিকভাৱে শিক্ষা, তত্ত্বমন্ত্ৰ, চিকিৎসাশাস্ত্ৰ, সাহিত্য, সংস্কৃতি আদিৰ লগতো সমানে জড়িত আছিল। গুৰুত্বপূৰ্ণভাৱে পালি ভাষাৰ প্ৰাচীন গ্ৰন্থসমূহত প্ৰচাৰক বুদ্ধক ভীষক (বৈদ্য) আৰু এজন সুনিপুণ শালা কট্টা (শল্য চিকিৎসক) আখ্যা দিয়া হৈছিল। বিখ্যাত বৌদ্ধ ধৰ্মীয় সাহিত্যিক অশ্বঘোষেও বুদ্ধক মহাভীষক (মহা বৈদ্য) আখ্যা দিছিল। বৌদ্ধ ধৰ্মৰ শেহৰফালে বহুতে বৌদ্ধক ভেষজ গুৰু (মহান বৈদ্য গুৰু) হিচাপেও অৰ্চনা কৰিছিল।

সি যি কি নহওক প্ৰাচীন ভাৰতীয় অন্য এজন বিখ্যাত বৈদ্য তথা শল্য চিকিৎসক জীৱকো বৌদ্ধৰ লগত ওতপ্ৰোতভাবে জড়িত আছিল। নিচেই ডেকা বয়সত গৌতম বুদ্ধৰ সান্নিধ্যলৈ অহা জীৱকে গৌতম বুদ্ধৰ অন্তিম কালৰ সময়ছোৱালৈকে তেওঁৰ অনুগত শিষ্য আৰু ব্যক্তিগত বৈদ্য হিচাপেও গুৰুৰ প্ৰতি নিষ্ঠাসহকাৰে সেৱা আগবঢ়াইছিল।

নিজৰ জীৱনৰ আদি অৱস্থাতে এজন সুনিপুণ শল্য চিকিৎসক হিচাপে জীৱকে যথেষ্ট পৰিমাণে খ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল আৰু

মগজুৰ লাওখোলাৰ সূক্ষ্ম অস্ত্ৰোপচাৰ (craniotomy), উদৰ বা পাকস্থলীৰ অস্ত্ৰোপচাৰ (laparotomy) দৰে কঠিন অস্ত্ৰোপচাৰ সমূহো সফলতাবে সমাপন কৰাত সিদ্ধহস্ত হৈ পৰিছিল। এইসমূহৰ ওপৰিও তেওঁ ভগন্দৰহ

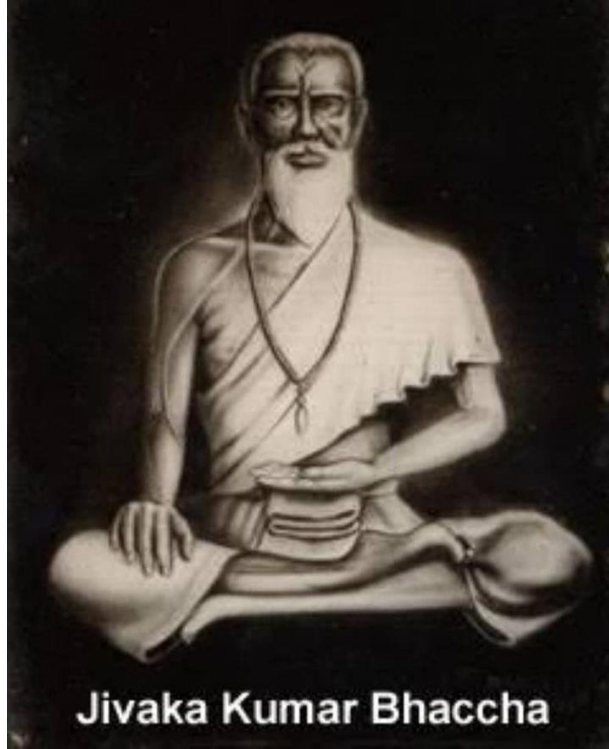
(fistula), কুহুমসাৰ ৰোগ (jaundice) আৰু অন্যান্য স্বাভাৱিক ৰোগসমূহো নিৰাময় কৰাত খ্যাতি লাভ কৰিছিল। জীৱকৰ বিভিন্ন চিকিৎসা প্ৰণালীৰ বিষয়ে আৰু তেওঁ

আৰোগ্য কৰা বিভিন্ন ৰোগসমূহৰ বিষয়ে আমি বিভিন্নধৰণৰ বৌদ্ধ সাহিত্য সমলসমূহৰ জড়িয়তে জানিব পাৰোঁ। বিশেষকৈ প্ৰাচীন পালি, সংস্কৃত, চীনা আৰু তিব্বতীয় সাহিত্য সমূহত জীৱকৰ বিষয়ে যথেষ্ট তথ্য পঢ়িবলৈ পোৱা যায়।

জীৱকৰ ল'ৰালি কালৰ বিষয়ে এটি আকৰ্ষণীয় প্ৰবাদ প্ৰচলিত আছে। এদিন মৌৰ্য্য বংশৰ সম্ৰাট বিম্বিষাৰৰ পুত্ৰ ৰাজকুমাৰ অভয়ে ৰথত উঠি চহৰৰ মাজেদি যাওঁতে পচি যোৱা জাবৰৰ দ'মৰ ওপৰত পেলাই

ৰখা এটা সৰু পাচিৰ ওপৰত কাউৰীৰ এটা জাক উৰি ফুৰা দেখিবলৈ পায় আৰু কাষচাপি গৈ তেওঁ উক্ত পাচিটোৰ ভিতৰত কাপোৰৰ মেৰিয়াই ৰখা অৱস্থাত থকা এটি নৱজাত শিশুক শুই থকা পায় ৰাজধানীলৈ লৈ আনে আৰু নিজৰ পুত্ৰৰ

দৰেই উক্ত শিশুটোক লালনপালন কৰি ডাঙৰ-দীঘল কৰাৰ দায়িত্ব লয় আৰু শিশুটোৰ নাম ৰাখে জীৱক;(জীৱন) আৰু ঘৰুৱা নাম ৰাখে কুমাৰবাচ বা কুমাৰভাক্ক

(ৰাজকুমাৰৰ দ্বাৰা লালিতপালিত)।
 বাল্যকালচোৱতো তেওঁ এজন ৰাজকুমাৰৰ
 দৰেই আলাসত ডাঙৰদীঘল হয় কিন্তু ডেকা
 হোৱাৰ পিছত ৰজাৰ অধীনত বিশেষ সা-
 সুবিধা লাভ কৰি নিৰ্ভৰশীল হৈ জীৱন
 অতিবাহিত কৰাৰ কথাটো তেওঁৰ সন্মানত
 লাগে; যাৰ কাৰণে তেওঁ নিজৰ বৃত্তি নিজেই
 নিৰ্দ্ধাৰণ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ৰজাৰ অজ্ঞাতেই
 ৰাজগৃহ পৰিত্যাগ কৰে আৰু ভৱিষ্যতে
 এজন বৈদ্য হোৱাৰ বাবে মন সুদৃঢ় কৰি
 পশ্চিমৰ বিখ্যাত তক্ষশিলা বিশ্ববিদ্যালয়লৈ
 যায় আৰু উক্ত শিক্ষানুষ্ঠানত তেওঁ সুদীৰ্ঘ ৭
 বছৰ দিচাপমুক আচাৰ্যৰ অধীনত
 ভেষজবিদ্যাৰ পাঠ গ্ৰহণ কৰে। শিক্ষাৰ
 সময়ছোৱাত নিজৰ বিষয়ী পৰীক্ষা সমূহত
 সুখ্যাতিৰে উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ পিছত তেওঁ
 বিশ্ববিদ্যালয় পৰিত্যাগ কৰি নিজৰ ভাগ্য,
 খ্যাতি আৰু কৰ্মৰ সন্ধানত নামি পৰে। নিজৰ
 গৃহ ৰাজধানী ৰাজগৃহলৈ যোৱাৰ পথতে তেওঁ
 শাকেত নামৰ ঠাইত তাৰ স্থানীয়
 সম্পদশালী বণিক (শেঠী) এজনৰ পত্নীয়ে
 দীৰ্ঘদিন ধৰি মূৰৰ বিষত ভুগি থকাৰ খৱৰ
 পায় আৰু স্থানীয় সকলো বৈদ্যই তেওঁক
 আৰোগ্য কৰাত ব্যৰ্থ হোৱাৰ খৱৰো তেওঁ
 স্থানীয়লোকৰ পৰা জ্ঞাত হয়। এই খৱৰ
 পোৱাৰ মাত্ৰকে জীৱকে ততালিকে বণিকৰ
 পত্নীক ৰোগ নিৰাময়ৰ বচন প্ৰদান কৰে

আৰু ওচৰতে পোৱা বনৌষধি সংগ্ৰহ কৰি
 তাক সিদ “ঘিঁউ” ৰ সৈতে সিজাই ৰোগীক
 চোফাৰ ওপৰত মূৰ ওপৰ কৰি শুৱাই দিয়ে
 আৰু প্ৰস্তুত কৰা ঔষধ ৰোগীক খুৱাই দিয়ে।
 যিখিনি ঔষধ ৰোগীৰ মুখৰ কোৱাৰেদি বাগৰি
 ওলাই আহে ৰোগীয়ে হাতৰ ইংগিতেৰে
 তেওঁৰ আলধৰা জনক কপাহেৰে টুকি পাত্ৰ
 এটাত ভৰাই ৰাখিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে কিন্তু
 জীৱকে সেইখিনি পেলাই দিবলৈ কোৱাৰ
 পিছতো বণিক পত্নীয়ে লগুৱা জনক সেই
 কাম কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়াত জীৱকে
 মনেমনে তেওঁক অতি কৃপণ বুলি ভাৱে আৰু
 নিজে পাবলগীয়া প্ৰাপ্যৰ ওপৰতো
 সন্দেহাতীত হয়। আৰোগ্য হোৱাৰ পিছত
 বণিক পত্নীয়ে জীৱকৰ মনত থকা
 সন্দেহভাৱ দূৰ কৰি কয় যে ঔষধত ব্যৱহাৰ
 হোৱা ঘিঁখিনি যথেষ্ট উত্তম মানদণ্ডৰ আছিল
 আৰু সেইকাৰণে তেওঁ সেইখিনি পেলাবলৈ
 ইতস্তত কৰি পিছত ভৰিত সানিবলৈ
 তেনেকৈ পাত্ৰত ভৰাই ৰাখিবলৈ কৈছিল।
 তেওঁক আৰোগ্য কৰি তোলাৰ বাবদ জীৱকক
 বণিক পত্নীয়ে ৪০০০ ৰূপৰ মুদ্ৰা প্ৰদান কৰে
 আৰু আনকি বণিকৰ পত্নীয়ে যথেষ্ট হাৰত
 তেওঁৰ মাকক আৰোগ্য কৰি তোলাৰ বাবদ
 সমপৰিমাণৰ মুদ্ৰা জীৱকক প্ৰদান কৰে। উক্ত
 প্ৰাপ্য ধনেৰে জীৱকে নিজাববীয়াকৈ তেওঁৰ
 চিকিৎসা বৃত্তি বাৰানসী, ৰাজগৃহ আৰু ইয়াৰ

নিকটৱৰ্তী অন্যান্য অঞ্চলত আৰম্ভ কৰে।
তেওঁৰ চিকিৎসা ব্যৱস্থাৰ সকলোতকৈ
বিখ্যাত হৈ পৰা দিশটোৱেই আছিল মগজুৰ
খোলাৰ জটিল অস্ত্ৰোপচাৰ আৰু পাকস্থলীৰ
চিকিৎসা। বাৰনসীৰ বণিক এজনৰ পুত্ৰই
এবাৰ খেলি থাকোঁতে লুটিবাগৰ খাই
পাকস্থলীত দুখ পোৱাত ভিতৰৰ অস্ত্ৰনলী
পাকখাই পৰাত যিকোনো আহাৰ খাওঁতে
হজমহীনতাত ভোগাৰ লগতে শৰীৰৰ
ওপৰভাগত জিলিকা থকা শিৰৰ ৰং বিৱৰ্ণ হৈ
পৰাত পিতৃয়ে তেওঁক জীৱকৰ ওচৰলৈ
চিকিৎসাৰ নিমিত্তে লৈ আনে আৰু জীৱকে
খুব সাৱধানেৰে ল'ৰাজনৰ পাকস্থলীৰ
অস্ত্ৰোপচাৰ কৰি অস্ত্ৰনলীৰ জট খুলি তাক
চিলাই কৰি ল'ৰাটোৰ শৰীৰৰত অস্ত্ৰোপচাৰৰ
পিছত এবিধ বিশেষ ধৰণৰ মলম প্ৰয়োগ
কৰি অতি কমদিনৰ ভিতৰতে আৰোগ্য কৰি
তোলে।

এজন সুদক্ষ শৈল্য চিকিৎসক,
ভেষজবিদ হোৱাৰ
ওপৰিও জীৱক এজন
শিশুৰোগ বিশেষজ্ঞও
আছিল যাৰকাৰণে
তেওঁক সংস্কৃতত
কৌমাৰভীত্য

(শিশুৰোগ বিশেষজ্ঞ) নামেৰেও জনা গৈছিল।
প্ৰায় খ্ৰীষ্টাব্দ চতুৰ্থ শতিকাৰ সময়ছোৱাতে

জীৱকে তৈয়াৰ কৰি উলিওৱা শিশুৰ ৰোগ
সম্বন্ধীয় দুটা ঔষধৰ ৰাসায়নিক উপাদানক
একেলগে হতাকা জীৱক অৰ্থাৎ “জীৱকে
এনেদৰে কোৱা” নামেৰে জনা গৈছিল।
জীৱকৰ মতে পৃথিৱীত পোৱা প্ৰতিবিধ বস্তুয়ে
ঔষধ।

পৰৱৰ্তীকালত জীৱক সেইসময়ৰ মগধৰ
শাসক বিম্বিসাৰৰ ব্যক্তিগত চিকিৎসক
পদৱীলৈ উন্নীত হয়। বিম্বিসাৰৰ ভগন্দৰ
ৰোগৰ আৰোগ্য সাধন কৰাৰ বাবে তেওঁ
ৰাজসভাৰ ৰাজবৈদ্য পদৱীত অধিষ্ঠিত হয়।
ভেষজবিদ্যাৰ ওপৰত থকা গভীৰ জ্ঞান আৰু
লগতে এজন শিশুৰোগৰো অভিজ্ঞ বৈদ্য
হোৱাৰ ওপৰিও তেওঁ সেই সময়ৰ এজন
আধুনিক ভাষাত ক'বলৈ গ'লে স্ত্ৰীৰোগ
বিশেষজ্ঞও আছিল। সেইসময়ত তেওঁৰ
চিকিৎসা বিদ্যাৰ খ্যাতি ইমান দূৰলৈ
বিস্তৰিছিল যে বহু দূৰ অঞ্চলৰ লোকে তেওঁৰ
ওচৰত নিজৰ বহুদিন ভোগি থকাৰ ৰোগৰ

চিকিৎসা কৰাবলৈ
আহিছিল। সেই সময়ত
বহুল হাৰত জনপ্ৰিয়তা
লাভ কৰা বৌদ্ধধৰ্মৰ
আদৰ্শৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত
হৈ জীৱকে বৌদ্ধধৰ্মত

দীক্ষিত হোৱাৰ উপৰিও গৌতম বুদ্ধৰ
ব্যক্তিগত চিকিৎসক আছিল আৰু মঠ সমূহত

থকা বৌদ্ধ ভিক্ষু সকলকো নিজৰ বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা আগবঢ়াইছিল। জীৱকে সম্পাদন কৰা প্ৰতিটো অস্ত্ৰোপচাৰক বৰ্তমানৰ অস্ত্ৰোপচাৰৰ মূল বাহক বুলিও ক'ব পাৰি।

তেওঁ সম্পাদন কৰা অস্ত্ৰোপচাৰৰ মূল পদ্ধতিক তিনি ভাগত ভগাব পাৰি, ক্ৰমেঃ-

পূৰ্ব কৰ্ম (য'ত ৰোগৰ সঠিক নিৰীক্ষণ কৰি মূল ৰোগটো চিনাক্ত কৰা হয়।),

প্ৰধান কৰ্ম (য'ত বৰ্তমানৰ অস্ত্ৰোপচাৰৰ কক্ষৰ নিচিনাকৈ সকলোৱে অস্ত্ৰোপচাৰ কাৰ্য্য পৰিদৰ্শন কৰিব পাৰে।)

পশ্চাৎ কৰ্ম (য'ত অস্ত্ৰোপচাৰ হৈ যোৱাৰ পিছত ৰোগীৰ আত্মীয়ক ৰোগীৰ ল'বলগীয়া যতন সম্পৰ্কে দিহাপৰামৰ্শ দিয়া হয়)

সুশ্ৰুতৰ পিছতেই ভাৰতীয় চিকিৎসা ব্যৱস্থালৈ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকাৰ সময়ছোৱাতেই অভূতপূৰ্ব অৱদান আগবঢ়াই থৈ যোৱা জীৱকৰ কৃতি এছিয়াৰ চীন, তিব্বত আৰু থাইলেণ্ডলৈও বিয়পি পৰিছিল, যাৰ প্ৰমাণ আজিও উক্ত দেশসমূহৰ প্ৰাচীন গ্ৰন্থৰাজিত পঢ়িবলৈ পোৱা যায়। পৃথিৱীবিখ্যাত থাই মালিচৰ জনক বুলিও জীৱকক আখ্যা দিয়া হয় আৰু প্ৰাচীন চীনা গ্ৰন্থই জীৱকক প্ৰাচীন বিশ্বৰ চিকিৎসক সকলৰ ভিতৰত সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ শাৰীত ৰাখিছে আৰু আজিও বিশ্বৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ পৰ্যটকসকলে বিহাৰৰ ৰাজগীৰৰ বৌদ্ধ মঠত থকা জীৱকৰ বিভিন্ন অৱশেষ পৰিদৰ্শন কৰি যায়হি।
